

Antonina Kłoskowska

Socjologia we Francji

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 13/2, 157-162

1959

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wiadających się na łamach „Zagadnień Filozofii”. Chodzi o rozwój empirycznych badań, które wszyscy nazywają *explicite* socjologicznymi, niezależnie od formalno-organizacyjnych ram, w których byłyby one uprawiane.

Kilka zarysowanych wyżej stanowisk nie wyczerpuje, zapewne, wszystkich występujących w ZSRR stanowisk w kwestiach, o które chodzi w niniejszym sprawozdaniu. Być może te stanowiska ujawnią się w dalszej dyskusji. Warto jeszcze zaznaczyć, że przymiotnik „socjologiczny” spotyka się na łamach „Zagadnień Filozofii” stosunkowo często, zwłaszcza gdy mówi się o empirycznych badaniach. Często także spotyka się termin „socjologia” w znaczeniu empirycznej nauki o zjawiskach społecznych, przy czym ci, którzy się nim posługują, jak np. E. A. Arab-Ogły w interesującym artykule *Socjologia i cybernetyka*⁸, nie precyzują stosunku socjologii do materializmu historycznego.

Jan Lutyński

SOCJOLOGIA WE FRANCJI

NAUCZANIE, ORGANIZACJA I CHARAKTER BADAŃ

W socjologii francuskiej, podobnie jak w innych dziedzinach nauki we Francji, Paryż odgrywa rolę dominującą zarówno ze względów na liczbę ośrodków badawczych jak na środki materialne pozostające w ich dyspozycji. Nie jest to jednak przypadek skrajnej centralizacji, gdyż poza Paryżem istnieje szereg ważnych ośrodków socjologicznych, w samym zaś Paryżu organizacja funkcji dydaktycznych zarówno jak badawczych charakteryzuje się wyraźnym pluralizmem. Nauczaniem socjologii i nauk zblizonych (etnologia, psychologia społeczna) zajmują się przede wszystkim: Uniwersytet Paryski wraz z włączoną doń dawną Szkołą Nauk Politycznych oraz École Pratique des Hautes Études, Collège de France i Conservatoire des Arts et Métiers.

Cykle wykładów i konferencji poświęcone badaniom socjologicznym organizują jednak również liczne inne instytucje noszące w zasadzie charakter badawczy. Oto dla przykładu nazwy instytutów badawczych z różnych dziedzin, w których badania socjologiczne odgrywają rolę mniej lub bardziej zasadniczą: Institut National d'Études Démographiques, Institut National de la Statistique et des Études Économiques, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Institut Français d'Opinion Publique, Institut National d'Orientation Professionnelle, Institut des Sciences Sociales du Travail, Institut d'Ethnologie, Centre d'Études de Radio-Télévision, Institut Français de Presse, Institut d'Études Politiques, Institut du Développement Économique et Social. Miejsce naczelne wśród instytucji badawczych w dziedzinie socjologii zajmują zakłady organizowane w ramach Centre National de la Recherche Scientifique, przede wszystkim Centre d'Études Sociologiques, którego dyrektorem jest prof. J. Stoetzel.

Duża liczba instytucji badawczych i wzrastający zakres badań stwarzają zapotrzebowanie na pracowników wyspecjalizowanych w dziedzinie socjologii. Zapotrzebowania tego nie była w stanie zaspokoić aktualna organizacja studiów socjologicznych. Mimo że zainteresowanie socjologią manifestowało wiele instytucji nauczających i badawczych, o których była poprzednio mowa, na uniwersytetach francuskich istniały do r. 1958 tylko cztery katedry socjologii i tylko trzy katedry etnologii na wydziałach humanistycznych. Oficjalny raport H. Longchambon, przewodniczącego Rady Najwyższej Badań Naukowych i Postępu Technicznego, z czerwca 1957 stwierdził z naciskiem zaniedbanie

⁸ E. A. Arab-Ogły, *Socjologia i cybernetyka...*

w dziedzinie organizacji tzw. „nowych” nauk społecznych we Francji (socjologia, ekonomia, psychologia społeczna itd.) w porównaniu z tradycyjnymi naukami humanistycznymi (por. „Annales”, 1958 N^o1). Pierwszym krokiem do zmiany tej sytuacji było wprowadzenie wiosną 1958 r. licencjatu z socjologii na wydziale humanistycznym Uniwersytetu Paryskiego. W ten sposób w sto lat po śmierci Comte’a socjologia doczekała się na Sorbonie równouprawnienia z najbardziej szanownymi naukami. W projekcie jest stworzenie takiej organizacji studiów społecznych, która umożliwiałaby włączenie do ich programu dziedzin nauki oddzielonych dotąd przez tradycyjną separację wydziałów. Chodzi tu przede wszystkim o ekonomię i statystykę nieodzowną dla nowego systemu wykształcenia socjologicznego zyskującego coraz to szerszy grunt we Francji. Władze oświatowe francuskie są przekonane o istotnej potrzebie kształcenia badaczy - socjologów i „inżynierów społecznych” na użytek instytucji służby zdrowia, opieki społecznej, organizacji przemysłowych, administracji terenów zamorskich, a także — armii. Stąd szeroki plan rozwoju nauk społecznych zawierający m. in. projekt budowy Domu Nauk Społecznych w Paryżu. Dom ten pomieściłby przede wszystkim obszerną bibliotekę specjalną, jakiej brak daje się bardzo odczuwać w Paryżu (księgozbiór Biblioteki Dokumentacji Współczesnej jest praktycznie niedostępny, zaś starannie skądinąd prowadzona biblioteka Centre d’Etudes Sociologiques liczy zaledwie kilka tysięcy tomów i ma zgoła niedostateczne warunki lokalowe). Dom Nauk Społecznych ma się ponadto stać siedzibą licznych instytutów i zakładów badań społecznych dotąd rozproszonych i również często doświadczających poważnych trudności lokalowych.

Jak można sądzić z oficjalnych wypowiedzi, reorganizacja i planowy rozwój nauk społecznych we Francji mają zmierzać w kierunku centralizacji. Jest to jednak kwestia przyszłości. Obecnie, jak już podkreślono, socjologię i w ogóle nauki społeczne we Francji charakteryzuje raczej rozproszenie i różnorodność form organizacyjnych. Temu pluralizmowi organizacyjnemu odpowiada różnorodność kierunków badań i stanowisk teoretycznych. Trzeba przypomnieć, że na r. 1958 przypadło stulecie narodzin Durkheima. Rocznica ta była obchodzona przez socjologów francuskich w momencie, gdy niepodzielne panowanie socjologicznej szkoły francuskiej uległo niewątpliwemu przesileniu. Stwierdzenie to nie oznacza, aby wielkie tradycje durkheimowskie zostały porzucone przez współczesnych socjologów francuskich. Tak bynajmniej nie jest. Wielu wybitnych współczesnych badaczy we Francji odwołuje się do dorobku szkoły Durkheima, a w szczególności wywodzi genealogię własnych prac i stanowisk od Maussa i Halbwachsa. Współczesna socjologia francuska daleka jest jednak od jednolitości, jaka cechowała teorię socjologiczną we Francji jeszcze w okresie międzywojennym w wyniku zdominowania myśli społecznej francuskiej przez koncepcje Durkheima i jego uczniów.

W sytuacji obecnej dla socjologii francuskiej charakterystyczna jest nie tylko różnorodność przedmiotów i metod badawczych, ale i znaczne rozbieżności stanowisk teoretycznych manifestujących się w formie wyraźnej wzajemnej opozycji. Jeszcze w r. 1950 w Bibliotece Socjologii Współczesnej ukazującej się pod redakcją G. Gurvitcha ogłoszony został zbiór prac M. Maussa poprzedzony wstępem teoretycznym C. Lévi-Straussa. Publikacja ta stanowi przykład jednoczących socjologię francuskich wpływów durkheimowskich tradycji. Obecnie jednak właśnie Gurvitch i Lévi-Strauss stanowią parę antagonistów toczących najcięższe polemiki teoretyczne.

Spór tych dwóch uczonych na temat koncepcji struktury społecznej ujawnia głębokie różnice dzielące socjologię teoretyczną wkraczającą w dziedzinę filozoficznej spekulacji od stanowiska badaczy, którzy syntezę teoretyczną budują w oparciu o empiryczną analizę konkretnych ludzkich społeczeństw i konkretnych sfer społecznego działania. W przypadku

Lévi-Straussa materiału empirycznego dla syntezy dostarcza rozległe doświadczenie etnologa. W dziedzinie socjologii pracy i przemysłu studia G. Friedmanna syntetyzują rezultaty wielu szczegółowych badań. Próby szerokich uogólnień zjawisk politycznych zawierają studia R. Arona nad systemami politycznymi i ideologicznymi. G. Le Bras zmierza do syntezy w dziedzinie badania życia religijnego Francji.

Ilościową przewagę posiadają jednak aktualnie w socjologii francuskiej badania czysto empiryczne typu ankietowego i one właśnie stanowią w pojęciu szerszych kręgów właściwą domenę socjologii. Chociaż Francja może poszczycić się własnymi i to bardzo dawnymi tradycjami w odniesieniu do tej metody badań, jednak obecna fala sondaży i pollingów związana jest raczej z bezpośrednimi wpływami socjologii amerykańskiej stanowiącymi naturalny rezultat intensyfikacji stosunków naukowych socjologii obu krajów w okresie powojennym.

Właśnie przeciwko tego typu badaniom zwraca się głównie krytyka teoretyków typu G. Gurvitcha. Stawiane im zarzuty tyczą przede wszystkim ich fragmentaryczności i chaotywności, gromadzenia masy danych, które nigdy nie zostają całkowicie opracowane i zalegają balastem archiwów instytucji. Wartości ankietowych badań socjologicznych we Francji nie można jednak mierzyć wyłącznie ich przydatnością do syntez teoretycznych. Znaczenie ich polega w dużej mierze na tym, że dostarczają rozległej i pewnej wiedzy o różnych dziedzinach życia społecznego kraju, że dotyczą wszystkich zagadnień istotnych dla ekonomiki, kultury, warunków życia codziennego, nastrojów społeczeństwa i sytuacji politycznej Francji współczesnej. Świadectwem uznania praktycznej użyteczności rezultatów badań socjologicznych tego typu jest samo istnienie tak licznych instytucji badawczych bądź finansowanych z funduszy publicznych, bądź, jak Institut Français d'Opinion Publique, noszących charakter komercyjny. Dzięki rozwojowi badań ankietowych władze francuskie podobnie jak różnorodne organizmy społeczne, publiczne i prywatne dysponują cennymi materiałami dla praktycznych zastosowań i wskazówkami dla swej polityki. Stąd też płynie aktualne zainteresowanie dla socjologii organów wojskowych — V Biura Armii.

Stwierdzenie praktycznej orientacji badań i ich użyteczności nie zmienia faktu, że pod adresem niektórych socjologów francuskich, oddających się bezrefleksyjnie pasji organizowania ankiet, można również zwrócić krytyczne uwagi B. Berelsona na temat amerykańskich badań ankietowych zakończone konkluzją: „Zbyt wielu ludzi przypuszcza, że są w posiadaniu patentowanego klucza otwierającego wszystkie drzwi, w rezultacie czego biegają oni wzdłuż korytarza próbując jednych drzwi po drugich, miast zatrzymać się w każdym z pomieszczeń i zbadać je dokładniej” (B. Berelson, *The Study of Public Opinion* w zbiorze *The State of Social Sciences*, Chicago 1956).

Rezultat takiej tendencji badawczej stanowi stosunkowo szczupły zakres prac typu monograficznego, w szczególności studiów odnoszących się do społeczności lokalnych. Od czasu publikacji wzorowego przez swą kompletność i sumiennność studium Ch. Bettelheima i S. Frère o miasteczku Auxerre (*Auxerre en 1950. Etude de structure sociale et urbaine*, 1950) pojawiła się tylko jedna monografia socjologiczna wsi (L. Bernot, R. Blancard, *Nouville un village français*, 1953), napisana w dodatku przez geografa i psychologa i przypominająca nieco charakterem polskie monografie bujakowskiego typu. Wiele prac monograficznych jest wprawdzie w toku, np. kompleksowe badania w Annecy w Górnej Savoi, i te badania operują jednak głównie ankietami i metodą reprezentacji, co upodabnia je bardziej do studiów wzorowanych na pollingowych badaniach opinii publicznej aniżeli do monografii typu amerykańskich badań z zakresu antropologii kulturalnej. W konsekwencji badania francuskie odznaczają się większą ścisłością aniżeli liczne amerykańskie mono-

grafie słusznie krytykowane za ich „impresjonistyczny„ charakter; ściśłości tej towarzyszy jednak pewna suchość, eliminacja bezpośredniego, żywego odbicia stosunków społecznych.

Należy zresztą zaznaczyć, że ostatnio pojawiły się zapowiedzi pewnych zmian w odniesieniu do tego zagadnienia. I tak np. w badaniach seminarium prof. G. Friedmanna przy Ecole Pratique des Hautes Etudes, poświęconego głównie zagadnieniom socjologii pracy, kładzie się obecnie nacisk na uzupełnienie metod ankietowych innymi rodzajami materiałów socjologicznych, m. in. dokumentami osobistymi, które pozwalają ująć w pełniejszy sposób osobowość badanych ludzi nie ograniczając się do rejestrowania sztucznie wyizolowanych za pomocą kwestionariusza sfer ich działalności społecznej.

GRUPE D'ETHNOLOGIE SOCIALE

Obok Centre d'Etudes Sociologiques, którego organizacja i działalność zostały omówione w jednym z poprzednich tomów „Przeglądu Socjologicznego” (t. XII, 1958 r.), w ramach Sekcji Nauk Humanistycznych Centre National de la Recherche Scientifique funkcjonuje mniejszy, samodzielny zespół socjologiczny, którego kierownikiem jest P. H. Chombart de Lauwe. Grupa Etnologii Społecznej liczy 8 pracowników, a jej charakterystyczną cechą organizacyjną stanowi szczególnie ścisła współpraca umożliwiająca szybkie wykonywanie szeroko zakrojonych prac.

Badania Grupy Etnologii Społecznej reprezentują ten właśnie typ studiów socjologicznych poświęconych aktualnym zagadnieniom gospodarczo-społecznego życia Francji, którego doniosłe praktyczne znaczenie podkreślono w poprzednim paragrafie. Badania P. H. Chombart de Lauwe'a nad ekologią Paryża i socjologią miasta oparte o współpracę całej ekipy miały za punkt wyjścia jego koncepcje zastosowania fotografii lotniczej i obserwacji z lotu ptaka do tej dziedziny socjologii (Chombart de Lauwe był pilotem bojowym Sił Wolnej Francji w czasie ostatniej wojny i swoje kwalifikacje lotnicze wykorzystał w swych pierwszych pracach socjologicznych: *Découverte aérienne du monde*, 1948, oraz *Photographies aériennes. L' Etude de l'Homme sur la terre*, 1951).

Po pracach poświęconych strukturze społeczno-przestrzennej Paryża Chombart de Lauwe podjął ze swą ekipą zakrojony na długą metę cykl badań dotyczących warunków bytu rodzin francuskich, przede wszystkim ze środowiska robotniczego z uwzględnieniem w szczególności zagadnień pracy, zagadnień spożycia i czynnika przestrzennego (mieszkania). Rezultaty pierwszego etapu tej pracy zostały opublikowane w studium *La vie quotidienne des familles ouvrières* (1956). Następny etap, również już zakończony i w części podsumowany publikacjami w formie artykułów, wypełniony był studiami nad życiem rodzin zamieszkałych w nowowyprowadzonych osiedlach mieszkaniowych w Bordeaux, Nantes i podmiejskiej okolicy Paryża. Aktualnie prowadzone badania mają za przedmiot zagadnienie pracy zawodowej kobiet i miejsca kobiet w społeczeństwie ujmowanego z punktu widzenia stanu faktycznego oraz postaw i opinii społecznych.

Te ostatnie badania uwzględniają aspekt kulturalno-porównawczy, dla uchwycenia którego P. Chombart de Lauwe nawiązał kontakt z socjologami kanadyjskimi i polskimi. Współpraca z socjologami polskimi zorganizowana została za pośrednictwem Zakładu Socjologii i Historii Kultury PAN w Łodzi oraz Zakładu Socjologii w Instytucie Gospodarstwa Społecznego w Warszawie.

Teoretyczne ramy badań Chombart de Lauwe'a, który nawiązuje do prac i założeń Halbwachsa i Simianda, stanowią problem stosunku społecznych warunków bytu i aktualnych działań ludzkich do postaw, aspiracji i modeli formułowanych przez samych działających. Charakterystyczną cechą organizowanych przez niego prac jest poszukiwanie problemów o wyraźnej społecznej doniosłości i ścisły kontakt z instytucjami i organizacjami

społecznymi działającymi w sferze zjawisk objętych badaniem. Kontakt taki łączy ostatnio Grupę Etnologii Społecznej ze środowiskiem architektów i urbanistów oraz z Union Nationale des Caisses d'Allocations Familiales — instytucją, w której kompetencji leżą sprawy zasiłków rodzinnych i która jest ważną agencją opieki nad rodziną, stanowiącej jeden z najistotniejszych elementów aktualnej polityki społecznej we Francji.

CENTRUM BADAŃ SPOŁECZNYCH W AIX-LA-PROVENCE

Jak już stwierdzono poprzednio, Paryż nie jest jedynym ośrodkiem dydaktyki i badań socjologicznych we Francji. Wśród ośrodków prowincjonalnych, do których należą m. in. Strasbourg i Bordeaux, szczególną aktywnością odznacza się ośrodek oparty o uniwersytet Aix-Marseille. Przy Wydziale Prawa i Nauk Ekonomicznych oraz Wydziale Nauk Humanistycznych tego uniwersytetu funkcjonuje Zakład Badania Stosunków Społecznych (Centre d'Etude des Relations Sociales), którego zadaniem jest zarówno kształcenie pracowników dla instytutów badawczych jak organizacja badań we własnym zakresie. Zakład przyjmuje studentów z ostatniego roku studiów przed uzyskaniem licencjatu z prawa, ekonomii i nauk humanistycznych i w toku dwuletnich studiów dodatkowych przygotowuje ich do roli badaczy-socjologów.

Program studiów obejmuje w zakresie techniki: statystykę stosowaną, kartografię i socjometrię, w zakresie metod i teorii — demografię, ekonomię, geografii i problemy zamorskie, historię społeczną, psychologię społeczną, psychotechnikę, socjologię oraz nauki polityczne i administracyjne. Ważny element kształcenia stanowi udział studentów w organizowanych przez Zakład badaniach ankietowych. Kierownikami studiów i badań Zakładu są profesorowie i asystenci Wydziału Prawa i Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Aix-Marseille. Organizacją studiów społecznych (na poziomie certyfikatu) zajmuje się na tym uniwersytecie w zakresie socjologii J. W. Lapierre, zaś w zakresie psychologii społecznej J. Margot-Duclot. Obaj oni prowadzą również zajęcia w Zakładzie Badania Stosunków Społecznych.

Badania społeczne w ośrodku Aix-Marseille skupiają się na zagadnieniach gospodarczych i społecznych południowo-wschodniego regionu Francji, nie ograniczają się jednak do zagadnień lokalnych. Od r. 1956 przeprowadzono pod kierunkiem prof. F. Sellier obszerne studium nad ekonomicznym czynnikiem społecznych przeobrażeń regionu. W ramach biblioteki Uniwersytetu Aix-Marseille ogłoszono m. in. pracę: M. Parodi, *Essai sur la structure des salaires ouvriers dans l'Industrie de la region marseillaise* (1957) oraz wyniki ankiet poświęconych przyczynom i skutkom strajków w przedsiębiorstwach regionu. Przedmiotem prowadzonych aktualnie badań jest zagadnienie stosunku robotników do pracodawców, realizacja obowiązku szkolnego oraz zagadnienia z zakresu kultury masowej i opinii publicznej.

Ośrodek Aix-Marseille organizuje corocznie wraz z Instytutem Studiów Prawnych w Nicei międzynarodowe sesje naukowe poświęcone zagadnieniom społecznym. Dotąd ukazały się trzy obszerne tomy publikacji materiałów sesji: pierwszy dotyczący zagadnień federalizmu (1956), drugi — badań opinii publicznej (1957), trzeci — zagadnień technicznego rozwoju (1958). Szczególnie ciekawa była sesja na temat opinii publicznej, która obok 45 delegatów z Francji zgromadziła kilkunastu zagranicznych badaczy z zakresu socjologii i studiów dziennikarskich.

Brali w niej m. in. udział G. Berger, A. Sauvy, A. Girard, M. Duverger, J. Kayser, J. W. Lapierre; z Ameryki — M. Lerner i O. Klineberg, z Polski — A. Rajska. W ostatniej sesji Instytutu odbytej w 1958 uczestniczył przedstawiciel V Biura Armii Francuskiej,

zajmującego się badaniami psycho-społecznymi prowadzonymi na użytek wojskowy. Jest to jeszcze jeden dowód zainteresowania czynników wojskowych badaniami i teoriami społecznymi, wynikającego z uznania praktycznej użyteczności tej dziedziny nauki.

INSTYTUT SOCJOLOGII EKONOMICZNEJ I PSYCHOLOGII LUDÓW W HAWRZE

Instytut ten stworzony w 1937 r. stanowi przykład prowincjonalnej placówki naukowej — działającej w oparciu o amatorskie (nie w znaczeniu negatywnym) zainteresowania naukowe profesorów liceów, ludzi interesu i praktyków-ekonomistów oraz pracowników administracji. Dyrektorem Instytutu jest od lat dziesięciu profesor miejscowego liceum, Abel Miroglio, zaś honorowym przewodniczącym rady naukowej — A. Siegfried, profesor Sorbony. Przedmiot specjalizacji Instytutu wydaje się bardzo naturalny dla naukowych zainteresowań intelektualnego środowiska miasta, stanowiącego zarówno poważne centrum handlowo-finansowe, jak miejsce kontaktów przedstawicieli różnorodnych kultur.

Wprawdzie zagadnienia kulturalno-porównawcze były w pracach i publikacjach Instytutu ujmowane często raczej na wzór tradycyjnej psychologii ludów aniżeli nowoczesnej antropologii kulturalnej, w dorobku Instytutu nie brak jednak fragmentów wartościowych.

Interesujące materiały porównawcze zgromadziła dziesięciodniowa konferencja poświęcona socjologicznym aspektom zagadnienia konsumpcji w różnych krajach Europy zachodniej zorganizowana w czerwcu 1958 r. Na uwagę zasługuje też wydane przez Instytut tłumaczenie pracy R. Metraux i M. Mead, *Themes in French Culture* uzupełnione komentarzami krytyków francuskich (m. in. G. Le Bras i J. Stoetzel), które stanowią czynny przyczynek ilustrujący trudności i potknięcia antropologii kulturalnej społeczeństw cywilizowanych.

Instytut publikuje od maja 1946 r. kwartalnik „Revue de Psychologie des Peuples”.

Antonina Kłoskowska

SOCJOLOGICZNE BADANIA TERENOWE W JUGOSŁAWII *

Socjologia jest w Jugosławii nauką nową. Brak dawnych tradycji badań socjologicznych i uniwersyteckich katedr socjologii. Po II wojnie światowej długo sądzono, że materializm historyczny wyczerpuje problematykę społecznego rozwoju i społecznej struktury i podsuwa zasadnicze rozwiązania. Nawet przyjęcie twórczego, krytycznego stosunku do rezultatów osiągniętych przez teoretyków marksizmu w innej epoce nie od razu i nie wszystkich skłoniło do empirycznych badań społeczeństwa. Wśród socjologów jugosłowiańskich spór o potrzebę i wartość badań empirycznych, zwłaszcza statystycznych, trwa nadal i wielu przedstawicieli tej dyscypliny opowiada się za socjologią „filozofującą”.

Socjologia więc, jako ogólna teoria i metoda badania społeczeństwa, jest wykładana na wydziale prawnym i humanistycznym. Na obu tych wydziałach istnieją katedry socjologii, na wydziale prawnym przeważnie połączone z teorią państwa i prawa. Samodzielnego kierunku nauczanie socjologii nie ma. Zainteresowani studenci filozofii i psychologii w ostatnim okresie studiów mogą specjalizować się w zakresie socjologii poprzez seminaria i pracę dyplomową. Inny rys charakterystyczny to istniejąca do niedawna decentralizacja pracy naukowej i dydaktycznej. Główne ośrodki istniały w uniwersytetach republikańskich

* Autorka spędziła przeszło miesiąc w Jugosławii w celu nawiązania kontaktów w zakresie badań z socjologii przemysłu. Zdobyte i przedstawione tu informacje być może nie są kompletne, ale charakteryzują główne problemy jugosłowiańskich badań.